

**CÜMLE NİTELİKLERİ YÖNÜYLE TÜRKÇE ATASÖZLERİ
(Ümit HUNUTLU, Gazi Kitabevi, Ankara 2017, 208 s.)**

Gül YILMAZ ÇAL¹

Çoğu zaman gerçek anlamının yanı sıra mecazlı anlamıyla kullanıma çıkan, sözlü kültürden yazılı kültüre ölçülü ve kafiyeli yapıları sayesinde aktararak gelen ve halka mal olmuş atasözleri, bu teriminin yanı sıra sav ve mesel gibi farklı terimlerle de ifade edilmişlerdir. Kullanıma çıktıkları çağdan itibaren birtakım fonetik ve morfolojik değişikliklere uğramış olsalar da kullanım sıklığına bağlı olarak kavram ve yapı, ifade güzelliği ile anlatım gücü açısından belli bir kalıp kazanmış ve donmuş hale gelmişlerdir. Bu açıdan atasözlerinin bünyesinde bulunan kelimeler ve bu sözlerin sözdizimi yapıları artık değiştirilemez. Bu nedenle bu kalıp ifadeler üzerine yapılacak dil

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, gul.yilmaz.cal@gmail.com

çalışmaları, Türk dilinin kavram zenginliğini, cümle niteliklerini, söz dizimi yapılarını göstermesi açısından önemlidir. Dr. Ümit Hunutlu'nun "Cümle Nitelikleri Yönüyle Türkçe Atasözleri" adlı çalışması da Türk kültürünün ve dilinin yansıtıcısı olan atasözlerinin incelenecek esas malzeme olarak seçilmesi açısından dikkate değerdir.

Türk kültürünün yansıtıcısı olan atasözlerinin cümle nitelikleri ve söz dizimi yapılarının incelendiği eser, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Eserin "**Ön Söz**"ünde yer alan şu ifadeler atasözleriyle ilgili böyle bir çalışmanın neden yapılması gerektiğini ortaya koyar niteliktedir:

"Türk sözlü kültürünün karakteristik söz dizimsel yönünü yansıtan atasözlerimiz, Türkçe bir söyleyişin damıtılması, yaygınlık kazanması ve ölümsüzleşmesi için hangi cümle öğeleri ve türlerini seçtiğini göstermesi bakımından çok önemlidir. Az sözle çok şey anlatmak, güçlü bir dil için temel niteliklerdendir. Bunu en iyi yansıtan dil ürünlerinden biri olan atasözlerimizin sözdizimsel özelliklerini belirlemek, ideal dilin temel kriterlerini ortaya koyacaktır." (s. VII).

Kitabın ön sözünde eserin içeriği anlatılmış, çalışma metodu ise kısaca şu cümlelerle ifade edilmiştir:

"Bu çalışmada atasözlerinin cümle nitelikleri belirlenirken Prof. Dr. Muharrem Daşdemir'in Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi kitabı esas alınmıştır. Ancak cümle incelemelerinde sözle ifade bulan öğeler üzerinde durulmuş, zorunlu olmadıkça işaretli öğeler gösterilmemiştir." (s. VIII).

Kitabın ön sözünden sonra dil bilgisine ilgili işaret ve kısaltmalara yer verilmiştir. Genel olarak kitabın konusunu, çalışma yöntemini ve atasözlerinin incelenmesi sırasında hangi şekil özelliklerinin göz önünde bulundurulduğunu yansıtan "**Giriş**" kısmında öncelikle atasözü ve cümle kavramları açıkladıktan sonra bu bölüm kendi içerisinde "*Atasözlerinin Söz Dizimi Özellikleri Hakkında Yapılmış Çalışmalar*", "*Amaç ve İlkeler*", "İnceleme Yöntemi ve Teknikler" alt başlıklarına ayrılmıştır. Bu alt başlıklar da kendi içerisinde inceleme metodunun daha iyi anlaşılması adına tekrar alt başlıklar şeklinde açıklanmış ve her bir başlık incelenen atasözleriyle örneklendirilmiştir.

"*Atasözlerinin Söz Dizimi Özellikleri Hakkında Yapılmış Çalışmalar*" başlığında kendi çalışmasına kadar atasözleri üzerine yapılan söz dizimsel çalışmalara yer veren yazar, bu çalışmaların sonuçlarını da eserine almayı ihmal etmemiştir. "*Amaç ve İlkeler*" başlığı altında atasözlerinin ait oldukları toplumların dünya görüşü,

düşünce yapısı ile felsefesini yansıttığı belirtildikten sonra bu konu ve deyimlerle ilgili daha çok halk bilimcilerin çalışma yaptığı ifade edilmiş ve bu bağlamda;

“Bu çalışmada, Türk milletinin dil mantığıyla şekillenmiş, her yönüyle damıtılmış atasözlerimizin sözdizimsel kurallarını, eğilimlerini ve bu alandaki istisnâ durumlarını ortaya koymak; cümle öğelerini ve cümle yapılarına bağlı olarak atasözlerimizin ifade gücünü, cümle tasarruf ve imkânlarını belirlemek amaçlanmıştır.” (s. 5)

cümleleriyle söz dizimi çalışmasının gerekliliği dile getirilmiştir. Türk dil bilgisinin hâlâ tam anlamıyla kesin bir hükme varılamamış sorunlarından olan cümle çözümlene ve cümle yapılarını belirleme hususunda kullanılan terim, yöntem ve yaklaşım farklılıklarının çalışma sırasında bir problem teşkil ettiği ifade edildikten sonra bu çalışmada öğelerin şekillerinden değil, işlev ve anlamlarından yola çıkıldığı belirtilmiştir.

Eser hazırlanırken Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmış olan söz dizimi ile ilgili çalışmalarda kullanılan “parantezleme yöntemi”ne bağlı kalındığı, eserde değerlendirilen atasözlerinin Necmi Akyalçın’ın “*Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz Tanıklı Sözlük*” adlı kitabı ile Türk Dil Kurumunun elektronik kaynağı olan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nden alındığına “*İnceleme Yöntemi ve Teknikler*” başlığı altında yer alan “*Örnek Alınan Çalışmalar*” kısmında değinilmiştir. Çalışmaya kaynaklık eden asıl eserin Akyalçın’ın sözlüğü olduğu ise “*Esas Alınan Metin*” başlığı altında şu cümlelerle dile getirilmiştir:

“Amacımız atasözlerindeki söz dizimsel yatkınlığın ortaya koy(ul)ması olduğu için, küçük farklarla tekrar eden atasözleri; deyim, hadis veya vecizelerle karıştırılan yapıların iyice ayrıştırılması oldukça önemlidir. Nitekim, eserinde bu hususlara dikkat ettiğini belirten Akyalçın’ın ‘Türkçenin İncileri ATASÖZLERİMİZ-Tanıklı Sözlük-’ aldı çalışması bizim için esas teşkil etmiştir.” (s. 6).

“*Metinlerin Sınıflandırılması*” kısmında yapılan söz dizimi çalışmasındaki istatistiki bilgilerin kendi içinde tutarlı olması için, kitapta alfabetik sırayla verilmiş atasözlerinin ilk ve son 1000 tanesi ile ortadaki 500 tanenin seçildiği, madde başı niteliğindeki tekrarların inceleme listesinden düşüldüğü ve böylelikle 1241 atasözünün söz dizimsel özellikleri bakımından değerlendirildiği ifade edilmiştir. Akyalçın’ın adı geçen eserinden alınan atasözlerinin çalışmada nasıl verildiği ise “*Künye Bilgilerinin Gösterilmesi*” başlığı altında Akyalçın’ın liste numarasına bağlı kalınmıştır, şeklinde ifade edilmiş ve “*Tahlil ve İşaretleme Sistemi*” başlığı altında çalışmada kullanılan yöntem şu cümlelerle ortaya koyulmuştur:

“Bu kitapta üretici dönüşümlü dilbilim anlayışının parantezleme yöntemi uygulanmış, ancak diğer ögeler altındaki söz öbeklerine inilmemiştir. Bir öğeden sonra gelen parantez imi, o ögenin içeriğini göstermektedir. Söz dizimsel olarak özne ve yüklem temel ögelerinden hareketle alt ögelere gidilmiştir.” (s. 7).

Eserin asıl muhtevasına geçiş niteliği taşıyan ve cümle yapılarının tespitinde incelenen kısımları gösteren “*Cümle Ögelerinin Sınıflandırılması*” ve “*Cümle Yapılarının Sınıflandırılması*” başlıkları Giriş kısmının sonu mahiyetindedir. İlk olarak “*Cümle Ögelerinin Sınıflandırılması*” kısmında cümleyi oluşturan ögeler özne, yüklem ve tümleş alt başlıklarıyla açıklanır, denildikten sonra tüm bu ögelerin çeşitleri daha önceden de yöntemine bağlı kalındığı dile getirilen Daşdemir’in adı geçen çalışmasına göre tasniflenmiştir. Bu kapsamda kitapta ele alınan özne çeşitleri: gerçek özne, sözde özne, deyimleşmiş özne, mantıksal özne, açıklamalı özne, pekiştirilmiş özne, gizli özne ve ortak öznedir; tümleşler: ayrılma, bağlama, benzerlik, beraberlik, çıkma, görelilik, hâl, hedef, ilgi, karşılıklık, karşıtlık, kıyaslama, miktar, sebep, sınıflandırma, şart, tekrar, varma, vasıta, yer, yerine geçme, yönelme, zaman tümleci ile nesne olarak tasniflenmiş ve alfabetik sıraya göre atasözleriyle örneklendirilerek okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

“*Cümle Yapılarının Sınıflandırılması*” başlığı altında ise incelemeye tabi tutulan atasözleri; basit cümle yapısındaki atasözleri, birleşik cümle yapısındaki atasözleri ve eksilteli cümle yapısındaki atasözleri olarak üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bu üç ana başlık ile “*Değerlendirme ve Sonuç*” kısmı kitabın esas bölümlerini oluşturmaktadır.

Türkiye Türkçesinin sözdizimi üzerine yapılan çalışmalarda genel temayül cümlelerin yapılarına, yüklemelerinin yerine ve anlamlarına göre tasniflenmesidir. Bu tasnifin alt dallara ayrılmasında araştırmacılar farklılık gösterebilir de genel tasnifleme konusunda dil bilgisi çalışmalarında bir birlik sağlanmıştır, diyebiliriz. Ancak bu çalışmada cümleler sadece yapılarına göre tasnif edilmiş ve basit, birleşik ve eksilteli cümle olmak üzere üç temel cümle yapısından bahsedilmiştir. Bu cümle tipleri de genel kabulden farklı olarak tasniflenmiştir.

“*Basit Cümle Yapısındaki Atasözleri*” adını taşıyan birinci bölümde içerisinde tek bir yargı yani tek bir yüklem bulunan cümleler ele alınmıştır. Bu başlık altında içerisinde fiilimsi grupları bulunan cümlelerin basit cümle mi yoksa birleşik cümle mi sayılacağı tartışmasına da kısaca değinilmiş, bu konuda fiilimsi öbekleri birer yan cümle değerinde oldukları için basit cümle içinde yer alamazlar, denilerek konuyla ilgili fikir de beyan edilmiştir. Daha sonra bu cümleler “*Düz Yapıdaki Basit Cümleler*” ve “*Odaklaştırılma Yapılmış Basit Cümleler*” alt başlıklarına ayrılmış ve düz yapıdaki basit cümleler bünyelerinde bulundurmaları gereken ögelere göre “özne+yüklem bloku yapılı cümleler” ve “mantıksal özneli düz cümleler” şeklinde ele alınmıştır. Daha sonra “özne+tümleş+yüklem” sıralanışı dışında kalan cümlelerde bir odaklaştırma olduğundan bahsedilen çalışmada, odaklaştırmanın söz

diziminde tümleçlerin başa alınması, bir kelime grubunun arasına başka bir ögenin konulması ve yüklem öncesindeki ögelerin yüklemden sonraya atılması şeklinde yapıldığından bahsedilmiştir. Tüm odaklaştırma yöntemleri incelemeye esas olan atasözleri üzerinde araştırılmıştır.

“Birleşik Cümle Yapısındaki Atasözleri” başlığını taşıyan ikinci bölümde ise anlamsal ve söz dizimsel olarak bir araya gelmiş, birleşmiş olan cümleler birleşik cümle olarak ele alınmış ve bu cümleler “bağımsız yargılı” ve “bağımlı yargılı” birleşik cümleler olarak ikiye ayrılmıştır. Sıralı ve bağlı cümlelerin pek çok çalışmada birleşik cümlelerden ayrı olarak ele alındığına da değinilmiş, bu konuda tercih edilen yaklaşım *“Ancak sıralı ve bağlı cümleler farklı anlamsal ve söz dizimsel vesilelerle bir araya gelmiş ve birleşmiştir. Bu sebeple çalışmamızda sıralı ve bağlı cümleleri ‘bağımsız yargılı birleşik cümleler’ olarak değerlendirdik.”* (s. 61) ifadeleriyle dile getirilmiştir. Çalışmaya göre bağımsız yargılı cümleler yapısındaki atasözleri ise kendi içinde sıralı ve bağlı olarak iki yapı sergilemektedirler. Bu yapılar da çalışmada ayrı ayrı incelenmiş, hatta sıralı cümle özelliği taşıyan atasözleri, kendi içerisinde anlam ve şekil açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Oldukça ayrıntılı bir incelemeyle çalışmaya konu edilen atasözlerini oluşturan cümleler arasında pekiştirme, üsteleme, karşıtlık, kıyaslama, karşılaştırma, neden-sonuç ilişkisi gibi anlamsal bir ilişkinin; herhangi bir öge, yardımcı fiil ve kuvvetlendirme eki ortaklığının ve cümleler arasında simetrik bir ilişkinin, yani ilk cümlede var olan öge türlerinin ikinci cümlede de aynı sıra ve şekilde tekrar etmesi, var olduğu gözler önüne serilmiştir. Bağlı cümle olarak değerlendirilen atasözlerini oluşturan cümlelerin de sıralama ve seçme bağlaçlarıyla birbirine bağlandığı ifade edilmiştir.

Çalışmada, iki yargının birinin diğerini yan cümle-temel cümle ilişkisi bakımından tamamladığı cümleler bağımlı yargılı birleşik cümle olarak kabul edilmiş ve bu cümlelerde yan cümlenin temel bir cümlenin bir ögesi veya temel cümle içindeki herhangi bir kelime grubunun parçası durumunda olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra bu yapıdaki atasözleri; yapıcı bağımlı yan cümle taşıyan birleşik cümleler, yapıcı bağımsız yan cümle taşıyan birleşik cümleler ve yapıcı bağımsız görünüşlü yan cümle taşıyan birleşik cümleler şeklinde tasniflenerek incelenmiştir. Bu incelemeye göre içerisinde fiilimsi grubu taşıyan atasözleri, yapıcı bağımlı yan cümle taşıyan birleşik cümle; tek başına var olabilen bağımsız bir cümlenin başka bir temel cümlenin ögesi veya temel cümleye ait bir ögenin tamamlayıcısı olduğu bağımsız yan cümlelerle kurulduğu belirlenen atasözleri, yapıcı bağımsız yan cümle taşıyan birleşik cümle; bünyesinde çekimli fiil olmasına rağmen tek başına kullanılmaya elverişli olmayan, görevlerini tamamlamak için temel cümleye ihtiyaç duyan yan cümlelerle oluşturulduğu tespit edilen atasözleri ise yapıcı bağımsız görünüşlü yan cümle taşıyan birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. Bu cümleler, şart ve ilgi/açıklama yan cümlesi taşımalarına göre de kendi içerisinde sınıflandırılmışlar; ilgi/açıklama yan cümlesi taşıyan birleşik cümleler olarak ki’li birleşik cümleler incelenmiş ve ilgi yan cümlelerinin temel cümleyi değişik yollarla genişlettiğine değinilmiştir. Bu genişletme de temel cümlenin anlamsal yönden genişletilecek ögesinin temel cümleye yarı bağımlı şekilde cümle dışına atılarak yapılır ve bu öge yerinde

genellikle bir zamir bulunur. Ayrıca birleşik cümlelerin tamamı, düz cümle ve odaklaştırma yapıp yapılmamalarına göre de ayrı ayrı incelenmiştir.

“Eksiltili Cümle Yapısındaki Atasözleri” başlığı altında çalışmaya esas olan atasözleri, birden fazla yüklem isteyen eksiltili cümleler ve tek yüklem isteyen eksiltili cümleler olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

“Değerlendirme ve Sonuç” başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise bu çalışmanın yapılaş amacı, atasözlerinin sadece halk biliminin değil dil araştırmalarının da malzemesi olduğu tekrar dile getirildikten sonra yapılan incelemenin sayısal sonuçları, eserin yöntemine uygun bir şekilde okuyucunun kullanımına sunulmuştur. Bu inceleme bize göstermiştir ki, incelenen atasözlerinin büyük çoğunluğunun cümle yapısı birleşiktir. Türkçe bir atasözü birden fazla yargı taşıyorsa bu yargıların anlatımı için daha çok yan cümleler kullanılır. Birleşik cümle yapıları atasözlerini basit ve eksiltili yapıları olanlar izler. İncelenen atasözlerinde daha çok birleşik cümle yapılarının karşımıza çıkması atasözlerinin az sözle çok bilgi aktarımı özelliğini de ortaya koyar niteliktedir. Türk dilinin ve bu dili kullanan insanların en temel özelliği olan ve dildeki pek çok kuralın ortaya çıkmasını sağlayan “az çaba yasası”, Türk insanının yaşantısının sonucu olarak teşekkür etmiş atasözlerinde de karşılığını bulmuştur. Yapılan bu çalışma, dilin kurallarının ait olduğu toplumun sözlü ürünlerinde de etkin bir şekilde işletildiğini ortaya koyar niteliktedir.

Çalışmada baskı, imla ve noktalama hatası yok denilecek kadar azdır. Eser, gerek Türk dilinin tartışmalı konularından biri olan cümle yapılarına değinmesi ve bu konuda fikir beyan edilmesi açısından hem de Türk kültürünün yansıtıcısı olan atasözlerini inceleme ürünü olarak kullanılması açısından her iki alanda da çalışma yapacaklar için kaynak olabilme özelliğine sahiptir. Ayrıca üretici dilbilgisinde kullanılan yöntemlerden biri olan “parantezleme metodu” temel alınarak Efrasiyap Gemalmaz tarafından Türkçe sözdizimine uyarlanan ve gerek kendisi gerekse öğrencilerinin kullandığı bu yöntemle hazırlanan sınırlı sayıdaki eserlerden biri olma özelliğine sahiptir. Bu bağlamda söz dizimi üzerine parantezleme yöntemiyle çalışma yapacak araştırmacılar için de kaynak bir eser hüviyeti taşımaktadır. Hocamızı alan için bir yapı taşı olma özelliği taşıyan bu çalışması için tebrik eder, başarılı çalışmalarının devamını dilerim.

